

HÖLGYEK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN NAGYASSZONYOKTÓL A NŐI TUDÓSOKIG

*WOMEN IN HUGARIAN HISTORY
FROM NOBLE LADIES TO SCIENTISTS*

RÉVÉSZNÉ PAPP KLÁRA*

Abstract

„A child or just a girl?” - it may be heard even today when we want to know the sex of a new born baby. The answer used to have great importance in history and so did it in the 20th century. Kings, princes and knights wrote their names into history with their heroic acts and set an example for the young to follow. But where were the women? They are mentioned in chronicles and historical records very rarely. It is no wonder, as men and women faced different expectations and opportunities for a thousand years.

However, noble ladies, determined young women and scientists were born who did exemplary deeds to be on a par with men. They did what they believed in at turning points of history for the sake of culture and education and in different fields of science.

The author of this study tries to recall a few of (not the most well-known) women who played an important role in thousand years of Hungarian history and use their examples to present the changes that women in the Carpathian Basin experienced until the modern age and universal development providing them with further opportunities even with limits.

Although the women chosen from different eras were significant in different fields, all of them acted for the sake of the country and Hungarians, which has won our respect and gratitude.

Keywords: Female roles, noble women of Hungarian history, Women in Hungarian Science

1. Bevezetés

Nemzetünk múltja végig kíséri és meghatározza egész létünket. Nem lehet kérdés, hogy fontos-e megismerni nemzetünk történetét, őseink, családjaink örökségét, történelmünk nagy alakjait.

Gyakran fogalmazódik meg a kérdés, hol élünk, kikkel tartozunk egy földrajzi, történelmi, kulturális közösségbe? Kik voltak az elődeink? Mit hagyo-

* egyetemi doktor, meghívott előadó, Szegedi Tudományegyetem

mányoztak ránk? Milyen volt a múltunk, kik voltak történelmünk meghatározó személyiségei? Válaszolni nem mindenre tudunk egyértelműen. Azonosság, kultúra, források, de még talán az előítélet is befolyásolhatja. Az azonban tény, hogy jó és rossz történések egyaránt részei múltunknak. Kárpát-medencei létünket küzdelmek sorozata, sikerek és kudarcok egyaránt kísérték. Jeles királyok, fejedelmek, lovagok és hadvezérek írták be nevüket tetteikkel történelmünkbe. Történetírásunk nagyobb részt a férfiak cselekedeteit, érdemeit örökítette meg. Múltunk tanulmányozása közben joggal vetődik fel a kérdés: De hol voltak és mit tettek a magyar nők? Miért szinte kizárólag csak a férfiak tetteiről tudunk? Miért ilyen egyoldalú az emlékeztünk? Asszonyokról és fiatal hölgyekről ritkán szóltak a krónikák, írott feljegyzések. Nem véletlen ez, hiszen megközelítőleg ezer éven át más elvárások és más lehetőségek álltak a férfiak és a nők előtt. A róluk feljegyzett történetek is természetesen férfiatól származnak. Fontosnak látszik, hogy a modern történettudomány a nőkről fennmaradt források kutatásával árnyaltabb képet rajzoljon a nők életéről, tevékenységéről, s tegye megismerhetővé az érdeklődők számára. Az utóbbi évtizedekben számos tanulmány, mű gyarapította eddigi ismereteinket.

Jelen tanulmány szerzője e forrásokat felhasználva tesz kísérletet arra, hogy a Magyar Királyság korában kiemelkedő szerepet játszó hölgyek közül egy csokorra valót felidézzen törekedve arra, hogy a kevésbé ismert személyek is helyet kapjanak ebben, s példájukon keresztül bemutassa azt a nagy ívű változást, amely Kárpát-medence asszonyainak életét, lehetőségeit végig kísérte a modern korig. A szerző szándéka szerint olyan hölgyeket választott ki, akik a saját területükön a magyar nők közül az elsők voltak, akik a nekik szánt életúttól el tudtak térni, és cselekedetük másokra is hatással volt. Szeretné felhívni a figyelmet arra, hogy mivel járultak hozzá nagyasszonyaink a magyar nemzeti lét, nemzeti érzés és értékek megőrzéséhez. Mit tettek a nők nevelése, tanulási lehetőségének a megteremtése érdekében? Kik voltak az első tudós magyar nők, mivel gazdagították a világot? A hölgyek kiválasztása óhatatlanul szubjektív volt.

2. Női szerepek

Amikor a nők szerepét, helyzetét vizsgáljuk szükséges ki- és visszatekinteni a múltba. Jelentős különbségeket tapasztalunk a világban. Az ókori Egyiptomban például a nők helyzete kedvezőbb volt, mint bármelyik korai államban. „A feleség a „ház úrnője” címet viselte, ő irányította a családot...” Rendelkezhetett a vagyonával is. „A nő nem alávetett, hanem megbe-

csült, tiszteletben álló tagja volt a társadalomnak...” (Kákosy 2001p.6). E tekintetben nem tettek különbséget, hogy a fáraó családjában nőtt fel vagy csak egy közember felesége volt. A nő a legfőbb méltóságot is betölthette, örökölhette a trónt.

Érdekes álláspontot képviseltek a nők jogairól az ókori filozófusok. Platón álláspontja szerint: „...nincsen olyan foglalkozás az államban, amelyre kizárólag csak a nők volnának alkalmasak, mert nők, vagy csak férfiak, mert férfiak, hanem a természetes alkalmasság egyformán osztódott szét mindkét nemből, és a nő – természete szerint üzheti mindama szakmát, amit a férfi, csak a nő minden téren gyöngébb.” (Platón 455d, idézi Németh 2001 7p.). Arisztotelész a nők képességeit a rabszolgákéval és a gyerekekéval veti össze: „...a rabszolgának egyáltalán nincs megfontoló képessége, az asszonynak van, de nem kifejelett” (Arisztotelész 1260a, idézi Németh 2001.7p.). Tehát, a családokat a férfiaknak kell vezetniük, a nőknek és a gyermekeknek pedig a férfiak gyámsága alatt kell állniuk. A kisfiú azonban, ha felnő, kikerül apja gyámsága alól, a kislány viszont nem, mert ha férjhez megy, apja gyámsága alól férje gyámsága alá kerül.

Ez a felfogás nem volt egyedülálló Európában másutt sem. Vagyis a 20. századig sehol sem volt a nőknek ugyanolyan politikai joga, mint a férfiaknak. Kivételt az ún. fiúsított királynők jelentettek pl. nálunk az Anjou-korban, mivel Nagy Lajosnak nem volt fiú utóda. Valójában Európában a középkor végéig egyértelműen férfiuralom volt. Minden, amit a korszakról tudunk, férfiakról szól, királyokról, főnemesekről, papokról, szerzetesekről, s minden feljegyzés is tőlük származik. A nők szerepe évszázadokon keresztül hagyományosan a családban teljesedett ki. Vezeték a háztartást, gyermekeket neveltek, gazdálkodtak, magasabb oktatásban nem vehettek részt, a háttért biztosították férjeiknek. Alárendelt helyzetben voltak mind a közéletben, mind a magánéletben. A főúri családok asszonyai ugyanakkor műveltek voltak, támogatták a kultúrát, ők voltak a nemzeti értékek és érzések őrzői. Változás a női szerepekben csak a 19. századtól figyelhető meg.

3. Történelmünk nagyasszonyai

A honfoglalás kori magyar fejedelmek korát 1000-tól a Magyar Királyság uralma követte, amely történelmünk nagyobb részében szinte az egész Kárpát-medencét magában foglalta. Kivételt az ország három részre szakadása utáni időszak jelentett.

Nemzetünk története túlnyomó részt a Kárpát-medencében zajlott. Itt találtunk honra, itt éltek őseink, itt alapítottunk keresztény államot. Fejedelmé-

ink, királyaink tehetsége, személyes tulajdonságai sorsdöntően hatottak életünkre. De történelmünknek voltak kiemelkedő szerepet játszó nőalakjai is. Róluk keveset tudunk.

Kik voltak ők? A Magyar Nyelv (1862, p. 696.) szótára szerint a nagyasszony szó hajdan az előkelő úrhölgyek címe volt. „Hogy e cím különös tisztelet jele volt, kitetszik onnan is, hogy Idvezítőnk anyját, a boldogságos Szűzet nagyasszonynak, a magyarok nagyasszonyának nevezi a buzgó nép...” – írja a szócikk. A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint is a szó jelentése úrnő, rangosabb asszony megszólítása; ők történelmünk jelentős szerepet játszó nőalakjai. Az alábbiakban közülük mutatunk be néhányat.

4. Sarolt fejedelemasszony (950k. – 1008k.), az első nő a magyar történetírásban

A Kárpát-medencei honfoglalást követően Árpád családjában öröklődött a nagyfejedelem rangja. Közülük Géza nagyfejedelem hagyott mély nyomot a nemzet életében. A nyugati kereszténység felé tájékozódott. Kifelé okos diplomáciával, dinasztikus külpolitikával biztosította a békét, befelé erős kézzel kényszerítette a magyarságot az életmódváltásra. Csak így biztosíthatta a magyarság beilleszkedését a keresztény Európa rendjébe. Politikáját mindvégig eredményesen segítette felesége, Sarolt.

Sarolt az erdélyi Zombor gyula leánya volt. Apja udvarában különleges nevelésben volt része. Megtanult lovagolni, kiemelkedett az íjászatban, a vadászatban és a fegyverforgatásban is. Vitézek módjára ülte meg a lovat. Ezt döbbenetlenné látták a keresztény papok. A nők még közel ezer évig csak félloldalasan ülhettek a ló hátán. Az egyébként rendkívül szép hölgy Merseburgi Thietmar krónikás feljegyzése szerint igazából férfias nevelésben részesült (Falvai 2012).

Saroltot kétféle hatás érte. Apja udvarában a bizánci rítusú vallás dívott, Hierotheos püspök már kisgyermekként megkeresztelte őt is. Így Sarolt már a keleti keresztény egyház híveként lett Géza felesége. Rábírta férjét is a kereszténység felvételére. Igaz, ő külpolitikai okokból a nyugati kereszténységhez csatlakozott, ez nála alapvetően politikai kérdés volt (Makk 1992). A magyarság keresztény hitre térítését Hierotheos bizánci térítő püspök kezdte meg, majd 972-től Sankt Gallen-i Brunó és társai is térítettek. Sarolt ügyelt arra, hogy mind a bizánci mind a római egyháznak ugyanannyi adományt adjon, hogy a kereszténység két áramlata békében éljen egymás mellett.

Erős egyéniséggel méltó volt férjéhez. Mindketten uralkodásra képesek voltak. A kortársak feljegyzése szerint az ország ügyeit ketten vitték. A 90-

es években az ország irányítása Géza megromlott egészsége miatt Sarolt kezébe került. Fejedelemasszonyhoz illően helyettesítette őt. Sarolt olyan időszakban volt az ország fejedelemasszonya, amikor a magyarság léte veszélyben volt. Aktív részese volt a fennmaradásért vívott küzdelemnek a Kárpát-medencében, amelyért férje, s később fia, István küzdött.

Sarolt volt az első magyar nő, akinek a neve bekerült a magyar történelembe. Alakja megőrződött Erkel Ferenc: Sarolta c. operájában, az István, a király rockoperában.

5. A Magyar Királyság első női szentje, Szent Erzsébet (1207-1231)

Ha a középkori nők helyzetét, szerepét szeretnénk megismerni, akkor a Szentírásból kell kiindulni, amely meghatározta a kor világszemléletét. A nők megítélésében az egyházi szerzők abban egyet értettek, hogy a nő szerepe isteni elrendelés, azaz a nők a férfiaknak vannak alárendelve. Pál apostol efezusiakhoz írt levele szerint „Az asszony engedelmessé legyen férjének, akár csak az Úrnak, mert a férfi feje az asszonynak, ahogy Krisztus feje az Egyháznak” (Klaniczay201511.p.). Így a nemesasszonyok többsége az Árpád-korban kolostorban nevelkedett, majd férjhez ment és férjüknek engedelmessé élt tovább, s ha megözvegyült kolostorba vonulva fejezte be életét. A XIII-XIV. században a két nagy kolduló rend, a ferencesek és a dominikánusok irányításával az arisztokrata udvarokban Európa-szerte kialakult egyfajta női spiritualitás. A nemesasszonyok, sőt királylányok, hercegnők közül is többen fordultak a vallásos meditáció felé. Önként lemondtak a gazdagságról, fényűzésről, jótékonykodtak, beteget ápoltak. Közülük a legismertebb Szent Ferenc egyik első követője, Árpád-házi Szent Erzsébet, II. András királyunk és merániai Gertrúd lánya. Ő az első szentté avatott magyar nő (Klaniczay1998, Klaniczay2015).

Tübingiai Hermann jegyeseként négyéves korában került a tübingiai udvarba, amely jelentős politikai, kulturális központ volt, itt rendezték híres dalversenyüket a Minnesängerek. Jegyese halála miatt a másodszülött Lajossal kötött házasságot. A udvarban ismerkedett meg Assissi Ferenc eszméivel és lelkes követője lett. Kitűnt buzgó vallásosságával, irgalmasságával, kórházakat alapított (Gotha, Marburg), szegényeknek ételt osztott (rózsa legenda). Férje halála után elhagyta az udvart, Marburgban engedelmességi fogadalmat tett, önkéntes szegénységben élt, leprás betegeket ápolt. 1231-ben halt meg, s IX. Gergely pápa már 1235-ben szentté avatta. II. András még megérte, hogy a pápa bullában rendelte el szentté avatott lánya egyetemes tiszteletét. Szent Erzsébet az-első női szentünk (Estók – Szerencsés 2007, 2015).

6. Az első névről ismert kódexíró magyar nő, Ráskay Lea (XV-XVI. sz.)

Ráskay Lea főúri származású apáca, aki a Nyulak szigetén a domonkos rendi apácák zárdájában élt. Itt volt apáca a XIII. században IV. Béla király és Laszkarisz Mária királyné legkisebb lánya, Margit is, akit apja a tatárjárás szörnyű napjaiban, még születése előtt Isten szolgálatára ajánlott fel, ha az ország megszabadul a pusztító hordáktól. Ő építtette a kolostort is a domonkos apácáknak. Margit puritán, önmegtartóztató, önsanyargató, alázatos élete legendaként maradt fenn. Az első Margit-legendát a domonkos Marcellus fráter írta még latin nyelven. Már a XIV. században lefordították magyar nyelvre, többször másolták, bővítették is. A magyar nyelvű legenda ma ismert változatát Ráskay Lea készítette el a XV. században. Jól tudott latinul, ismerte kora műveltségét. Úgy vélik, nem csupán másolta, de át is írta a Szent Margit életét és csodáit tartalmazó legendát. Az ő nevéhez fűződik a Cornides-kódex is (1514-1519), amely értékes nyelvemlékünk. Az I. része prédikációk, a II. rész a női szentek élettörténetét tartalmazza. 1510-ben írta le a Példák könyvét, 1517-ben Szent Domonkos életét, s 1522-ben a Horvát-kódexet. A névtelen kódexíró és –másoló apácák után ő volt az első, aki a nevét is feltüntette. A Cornides-kódexben szerepel a másolóra utaló bejegyzés: „raskaylea”. Ő volt az első névről ismert női kódexíró, másoló (Dörnyei – Kővágó 1987).

7. Az első magyar királynő, Mária (1382-1385)

Az Árpád-ház kihalása után uralkodó családjaink sűrűn váltották egymást. Magyarország első királynője Anjou Nagy Lajos lánya Mária volt, mivel nem volt fiú trónörökös. A kis hercegnőt ugyan gondosan készítették fel az uralkodásra, el is ismerték, de a főúri csoportok hamarosan elutasították a kisgyermek nevében uralkodó Erzsébet királynét. Mária trónviszályokkal szövevényes uralkodását végzetes baleset szakította meg 1395-ben.

A történetírás úgy örökítette meg, hogy ő volt az első nő, aki a magyar Szent Koronát a fején viselhette. Ám hiába „fiúsították”, a kor férfiuralmi szellemisége nem tudta elfogadni, hogy Szent István trónjára a gyengébbik nem képviselője került.

8. Nagyasszonyaink a XVI-XVIII. században

Krónikásaink csak néhány magyar család nagyasszonyairól emlékeztek meg, jegyezték fel szellemi, erkölcsi értékeiket. A családi levelezés Magyarországon csak a XVI. században indult meg. Nagyasszonyaink ekkor kezdtek bizalmas leveleket írni. Addig minden elintézendő dolgot élőszóval, famili-

árisaikkal üzenték és válaszolták meg. De a létező írott feljegyzések is legfőképp a birtokra, az öröklés rendjére utaltak. Ha léteztek is a családi életre utaló levelek, azokat a főúri családok csak egy része tartotta fontosnak. A XVI. századtól egyre több családi levél maradt ránk, s ennek segítségével hitelesebb képet alkothatunk a magyar főúri asszonyokról. Tény, hogy művelt asszonyok, a kultúra támogatói voltak. A főúri várkastélyokban, nemesi udvarokban igazi „nemzeti iskolák” működtek. Saját gyermekeikkel együtt neveltek más nemes ifjakat, lányokat. Mestereket hívtak a fiúk, apácákat a lányok tanítására. Az árva leányokat kiházásították, a tehetséges ifjakat taníttatták. A főúri udvarok a szellemi élet, a kultúra központjai voltak.

Nagyasszonyaink szívesen és magas fokon kertészkedtek. Illatszert, gyógyító vizet készítettek, gyógyfűveket gyűjtöttek, mindenre volt orvosságuk. Sok receptet megőriztek, zöldséget, gyümölcsöt aszaltak. Ők voltak a legjobb kertgazdák, férjeiknél jobban ragaszkodtak a földhöz. Talán nem is véletlen, hiszen férjeik igen gyakran harcoltak, távol voltak, így a gazdaság irányítása is a hölgyekre maradt. De támogatták az öregeket, az egyházat, a beteget és a nyomorgókat is (Takáts 1982).

A XVI. század tiszta magyar nyelve a következő időben romlásnak indult. A hivatalos nyelv a latin volt, így a férfiak a magyar szövegbe gyakran keverték latin szavakat, később a germanizmus is tért hódított. A szatmári béke után a főúri kastélyok élete hanyatlásnak indult. A levelekből azt látjuk, hogy nagyasszonyaink igazi magyarok voltak és azok is akartak maradni. Férjeiket igyekeztek a bécsi udvartól visszahozni. Ők voltak a nemzeti irodalom legnagyobb támogatói. Ragaszkodtak a hazai földhöz, nyelvhez, hagyományokhoz, a nemzeti értékekhez.

9. A XVII. század mecénás fejedelemszonya, Lorántffy Zsuzsanna (1600-1660)

Felső-magyarországi református családban született. A királyi Magyarországon fekvő Sárospatakon nőtt fel. A Borsod vármegyei főispán, Rákóczi György felesége lett. Rákóczit Bethlen Gábor halála után Erdély fejedelmévé választották, ekkor Sárospatakról Gyulafehérvárra költöztek. Az erdélyi fejedelemszonyok egy része dolgos háziasszony volt, de ennél nem több. A principissa kifejezés, amivel illeték őket csupán a magánéletbeli helyzetükre utalt, nem volt közjogi tartalma. A fejedelemszony hatalmát a kor szokásjoga vagy a fejedelem határozta meg. Általában várakat, uradalmakat irányítottak, külön fejedelemszonyi udvartartással rendelkeztek (Oborni 2008).

Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszony azonban tevékeny életet élt. Férje társaként kezdettől fogva részt vett hatalmas birtokaik irányításában. A feje-

delemválasztás után pedig gyakorlatilag egyedül végezte a birtokintézési feladatokat, fedezte férje háborús kiadásait, katonákat toborzott, szervezte a gazdaságot. Örökött Erdély rendje, fegyelme felett. Vallásos életet élt. Sokat tett a református egyház megerősítéséért, a vallásosság elmélyítéséért, a sárospataki, debreceni, nagyvárad, kolozsvári iskolák fejlesztéséért. Pártfogásába vette Apáczai Csere Jánost a magyar művelődés, nevelésügy és tudomány egyik kiemelkedő alakját. Művelt nagyasszony volt. A tudományok alapjait még Sárospatakon sajátította el. Tisztelte a műveltséget, a könyveket. Megkülönböztetett figyelmet fordított a sárospataki kollégiumra. Internátust hozott létre a nemes ifjak számára, könyvtárat alakított ki, a tehetséges fiatalok külföldi tanulmányait ösztöndíjjal segítette. Férje halála után visszaköltözött Sárospatakra és felvirágoztatta főiskoláját. A leghíresebb külföldi mestereket hívta meg, így Comeniust, a kor legnagyobb cseh pedagógusát. Ha mást nem is tett volna, ezzel is örökre beírta volna nevét a magyar és az európai művelődés történetébe (Oborni 2008).

Lorántffy Zsuzsanna az erdélyi és a magyarországi protestantizmus legfontosabb főrangú támogatója volt.

10. Az első női primás, Czinka Panna (1711-1772)

A magyar cigányprimás családok közül kiemelkedik a Czinka család. Négy generáción át azt lehet mondani, világszerte ismert volt. A családi hírnév megalapozója, a nagyapa, aki a feljegyzések szerint II. Rákóczi Ferenc udvari muzsikusa volt. Egy zenei versenyen tűnt ki. Unokája azonban még nála is híresebb volt. A kisgyermek Czinka Panna rendkívüli tehetségére Gömör akkori földbirtokosa, Lányi János figyelt fel, Rozsnyóban művelt zenészekkel taníttatta, és később is patronálta. Virtuóz hegedűs volt, muzsikáját csodálták. Hegedűjátékban, hangszerelésben és zeneszerzésben is kitűnt. Számtalan szerzeménye közül mindössze három maradt fenn. A legregebb szerzeményei, az ún. „hallgató magyar” fajtájúak későbbi szerzőknek is mintául szolgáltak. Férjével és annak két fivérével zenekart alakított, amelyet később gyermekeivel bővített. Ez az együttes lett az első ismert, klasszikus felállású négytagú cigányzenekar (két hegedűs, közülük ő a primás, egy cimbalmos és a bőgös, aki a férje volt). Így őt tekinthetjük az első cigányprimásnak. A források szerint végakarátának megfelelően férfiruhában, kedvenc Amati hegedűjével és pipájával együtt temették el. (Amati a kor híres olasz hegedűkészítője volt.) Czinka Panna a híres hegedűt Csáky bíborostól kapta ajándékba. A virtuóz, legendás cigányprimás emlékét film, népszínmű, vers, mellszobor, primásverseny szervezése őrzi (Ozogány – Vojtek 2003).

11. A nőnevelés jeles képviselői

A XVIII. század végétől figyelhetjük meg a nemzeti irodalom és a tudományok intézményeinek a megjelenését. A férfiak új szerepkörben mutatkoztak meg, de mellettük már nők is feltűntek. Változások jelentkeztek a szellemi életben, megteremtődött a sajtó, kiadók jöttek létre, nőtt a könyvek száma, egyre megszokottabbá vált az egyesületi élet, később a társas élet színterei is változtak (kávézók, cukrászdák, kaszinók). Tudományos folyóirat alakult, amely teret adott a vitáknak is. A Tudományos Gyűjteményben például éveken keresztül hosszú vita folyt a női szerepekről; milyen társadalmi szerepkörökben mozoghatnak a nők, milyen viselkedési normákat kell betartaniuk, s egyáltalán, alkothatnak-e véleményt nyilvánosan közérdekű kérdésekről. A vita egyetlen női szereplőjeként Karacs Ferencné Takáts Éva (1779-1845) azt képviselte, hogy „a női életszerepek – különösen az anyaság – ugyan szigorúan megszabott kötelességeket írnak elő, de az önmehtagadás vagy a feltétlen alárendelés követelménye nem következik belőlük, ... a nőknek maguknak kell önmagukért helytállniuk...” (Fábrí 2001, p. 28.). Tette mindezt akkor, és abban a társadalmi közegben, amikor a magyar nők még nem tudták megmutatni tehetségüket sem a művészetek, sem az írás területén, a tudományokról nem is beszélve. Modern szemlélete követőkre talált, az 1820-as évektől kezdve egyre többen és bátrabban léptek fel a női szerepek változó megítélése mellett. Igaz, férfiak és nők is azért hangsúlyozták a női kötelességek betartását. A század közepétől a nők publicisztikai tevékenysége elfogadottabbá vált, munkatársi, szerkesztői feladatokat is elláthattak. A vita mindez mellett továbbra is fennállt, lehet-e a nőből professzionalista, sőt, kiléphet-e a családi élet hagyományosan megszokott keretéből?

12. Bezerédj Amália az első női meseíró

Nem véletlen, hogy a kor ismert és kevésbé ismert tehetséges gondolkodó hölgyei egyre határozottabban vetették fel a nevelésügy, a nőnevelés kérdését. Az egyik ilyen tehetséges, európai műveltségű és gondolkodó, előkelő birtokos családból származó magyar nő a XIX. század első évtizedeiben Bezerédj Amália (1804-1837) volt. Az író, tudományokat és művészeteket kedvelő és művelő nő szükségesnek tartotta a nőnevelést, a kisgyermeknevelést, s mindezt magyarul. Férjével, a reformkori liberális ellenzék egyik vezéralakjával e cél érdekében sokat tettek. Otthonuk az igényes szellemi és társas élet központja lett. Birtokukon, Hidján megalapították az első pusztai magyar nyelvű óvodát (1836), amely modellül szolgált más intézmények létrehozásához is. Bezerédj Amália legnagyobb hatású munkája a Flóri könyve, ame-

lyet kislányuk igényes nevelése érdekében írt. Ez az első magyar nyelvű verses, képes, kottás daloskönyvünk. Meséket, verseket, erkölcsi intelmeket tartalmazott, halála után férje, Bezerédj István adta ki (1840). Bezerédj Amália tehát az első magyar női meseíró. Benedek Elek Benkő Anna verseskönyvéhez írt előszavában arról írt, hogy az ő első könyve nem az ABC volt, hanem a Flóri könyve, s e könyvecskének lelkéből sarjadzott ki gyermek-ifjúsági könyveinek terebélyes fája (Kurucz 2004).

13. Az első kisdedóvó alapítója, Brunszvik Teréz

A házaspár szoros kapcsolatot tartott Brunszvik Teréz grófnővel (1775-1861), aki Johann Heinrich Pestalozzit és modern pedagógiai elveit követve itthon hasznosította svájci tapasztalatait. 1828-ban édesanyja budai lakásában létrehozta az ország első óvodáját Angyalkert néven. (Igaz, a foglalkozások nyelve német volt, és kezdetben csak férfiakat képeztek óvó-nevelőknek.) 1836-ban megszervezte a Kisdedóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesületet a köznemesi ellenzék jeles vezetőinek – Kossuth Lajos, Bezerédj István, Szentkirályi Móric – támogatásával. Pedagógiai elveit több kötetben publikálta. Nevelési elvei ma is korszerűek, pl. „Ne nyeljük el senki egyéniségét...”, „Az emberben az érzelmek hamarabb fejlődnek, mint az értelem, ... amilyenek azok az emberek, akiket szeretek és becsülök, az leszek én...” (1809). Fontos gondolatokat adott közre 1838-ban is. „A nevelés tudomány is, és művészet is. Az anyáknak először oktatásban kell részesülniük és gyakorlatra kell szert tenniük.” (Ozogány – Vojtek 2003, pp. 34-35.) Brunszvik Teréz beírta nevét a magyar történelembe, ő az első kisdedóvó megalapítója.

14. A nőnevelés első képviselői, Karacs Teréz és gróf Teleki Blanka

Kevésbé ismert Karacs Teréz (1808-1892) élete és tevékenysége. Édesanyja, Takáts Éva korának egyik leghaladóbb asszonya volt, az első nő, aki a nők művelődési joga mellett felkészülten vitázott. Vendégszerető otthonuk a pesti magyar értelmiség igényes központja lett. Vendégeik voltak például Fáy András, Katona József, Vörösmarty Mihály, Déryné. Gyermeküket ilyen felvilágosult légkörben nevelték. A reformkorban Magyarországon a lányok számára nem volt középfokú képzést nyújtó nyilvános iskola. A nőnevelés tehát politikai ügy lett. Karacs Terézt már fiatalon foglalkoztatta a pedagógia, a nőnevelés kérdésköre. Ő olyan intézetet akart Magyarországon, ahol a rendi hovatartozás nem számít. Ezt az elképzelését Miskolcon valósította meg megszervezve a református leányiskolát és nevelőintézetet. Teleki Blankával jó kapcsolatban volt, de nála demokratikusabb elveket vallott, ő a

polgári rétegek számára is elérhetővé kívánta tenni a felsőbb iskoláztatást. Ez nem véletlen, hanem családi indíttatás, hiszen Teleki Blanka grófnő, Karacs Teréz családja pedig tudatosan polgárnak vallotta magát. Karacs Terézt a magyar nyelvű és szellemű nevelés gyakorlati megvalósítójaként őrizzük emlékezetünkben (Fábrí 2001).

A magyar nőnevelés ügyének másik elszánt képviselője gróf Teleki Blanka volt. Magyar tannyelvű, magasabb műveltséget adó leánynevelő intézetet akart létrehozni a főúri leányok számára. 1845-ben a Pesti Hírlap hasábjain megjelent Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében című írásában arról ír, hogy az ifjak tettekkel törekednek a haza javát szolgálni, de hol maradnak a haza leányai? Tenni kell. S 1846 decemberében megnyitotta Pesten Magyarország első modern középfokú leányiskoláját, ahol kiváló pedagógusok tanítottak, mint Vasvári Pál filozófus-történész, Hanák János az MTA levelező tagja. A nők elé feladatként a műveltségük emelését, a „szellemi kifejlődést” állította. Az 1848-as forradalmat és szabadságharcot minden formában lelkesen támogatta. A szabadságharc leverését követően sorsa tragikus fordulatot vett. A grófnő elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar nyelvű nőnevelésért folytatott tevékenységével (Estók – Szerencsés 2007, 2015).

15. Az iskolaalapító nagyasszony, Veres Pálné Beniczky Hermin (1818-1895)

A magyar nőnevelés kiemelkedő alakja volt. Egész életét a nőképzésnek szentelte. Ő a XIX. század iskolaalapító nagyasszonya. Ő hozta létre az Országos Nőképző Egyesületet. Jó kapcsolatot ápolt Madách Imrével, Kossuth Lajossal. Ám Madách Imre Akadémiai székfoglalója válasza sarkallta. Madách így írt: „A nő korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sosem jut, de teremtő géniusz hiányával az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik. Ő mindig csak a szenvedő..., a művészetet és a tudományt előre nem viszi. A nő alárendelt, testi és lelki ereje védelmet, ápolást keres...”. Veres Pálné válasza, a Felhívás a nőknek írása, Jókai Mór Hon nevű lapjában jelent meg 1865-ben (Estók – Szerencsés 2007, 2015), s nyitánya lett a magyarországi szervezett nőmozgalomnak. 1868-ban Országos Nőképző Egyesület alakult az ő vezetésével. Az egyesület célja, egy megélhetésre esélyt nyújtó képzés megteremtése volt a nők számára. Ehhez országos női főtanodát kívántak felállítani állami támogatással. Annak híján maguk hozták létre és kezdték meg a képzést az ország első felsőbb leányiskolájában 1869-ben. Veres Pálné vezetésével fokozatosan bővítve több tagozatot hoztak létre (elemi és polgári, felső leányiskola, majd tanítóképző). Az 1890-es évek ele-

jén a felsőbb leányiskolai képzést négy évfolyamossá alakították. Az egyesület negyedszázados jubileumán az uralkodó koronás arany érdemkereszttel tüntette ki. Ennél nagyobb elismerést ebben az időben nő nem kaphatott. A polgári iskolát és tanítóképzőt 1895-ben nyolc osztályos leánygimnáziummá szervezték, ami az egyetemre készített elő és az elitképzést szolgálta. Nem sokkal halála után, Magyarországon is lehetőség nyílt a nők egyetemi képzésére egyes szakokon. Veres Pálné a nők műveléséért, elismeréséért tevékenykedett egész életében.

16. Nők a tudományban

A XIX-XX. században jelentős változás történt. Addig a tudós és nő szavak egymásnak ellentmondó jelentésűek voltak, pedig már az ókortól felsorakoztathatóak a tehetséges hölgyek (Hargittai 2015). Rohamos fejlődésnek indultak a természettudományok. Jelentős gazdasági, társadalmi, kulturális átalakulás zajlott. A polihisztorság után megszületett a diszciplináris tudomány. A nőmozgalmak nyugaton, majd Magyarországon is jelentős változásokat indítottak el. A hosszú XIX. század polgári átalakulást hozott. Ezt az átalakulást a kiegyezés után folyamatos törvényhozás is segítette, így a népiskolai (1868), az egészségügyi(1876), a középiskolai (1883, és 1890), az egyetemek bölcsészettudományi és orvosi karának megnyitása a nőhallgatók előtt (1895), sőt 1919-ben a Budapesti Műegyetem is látogathatóvá vált. Történelmi lépésnek tekinthető a felsőoktatáshoz való jog megszerzése. Ezt megelőzően a magyar nők a zürichi és német egyetemekre jelentkezhetek, igaz, rendkívüli nehézségek árán, néha még családjuk sem támogatta őket. Tudásuk kamatoztatása, kutatói állások szerzése sokszor komoly akadályba ütközött. Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter pl. elutasította Hugonnai Vilma Zürichben szerzett orvosi diplomájának hazai elismerését: „Rettenetesek ezek az emancipált nők! ... Fel akarják forgatni a világot! ... Eddig is megvolt a világ orvosnők nélkül, ezután is meglesz!” (Kertész 2008).

17. Szentgyörgyi gróf Hugonnai Vilma (1847-1922) az első magyar orvosnő

Grófi családból származott, de többre vágyott egy vidéki úriasszonyi életnél, orvos akart lenni. Földbirtokos férje ugyan beleegyezett külföldi, svájci tanulmányaiba, de anyagilag nem támogatta. A zürichi egyetem a világon elsőként nyitotta meg kapuit a női hallgatók előtt, ahol érettségi nélkül is felvételt nyerhettek. Hugonnai Vilmát 1879-ben orvosdoktorrá avatták, de orvosi diplomájának hazai elismerését a vallás- és közoktatási miniszter elutasította, bábaképző tanfolyamot ajánlott neki. Vállalta ezt is, s szülésznőként kezdett

dolgozni, majd szakmai és a nők egyenjogúsításával kapcsolatos cikkeket írt, közéleti tevékenységet folytatott, a magyar nőmozgalom, női emancipáció egyik fő képviselője lett (pl. „A nő, mint házi orvos”, „A nők munkaköre”). Miután engedélyezték itthon a nők egyetemi tanulmányait, az elsők között jelentkezett, s letette újra valamennyi szigorlatát. 1897-ben vette át második diplomáját, így ő lett az első, hazájában végzett orvosnő. Elszántsága, céltudatos-sága példaértékű (Balogh – Palasik 2010). Talán igaz a gondolat: Hugonnai Vilma az önálló értelmiségi nő szimbóluma lett Magyarországon.

18. Torma Zsófia (1832-1899) az első magyar régész nő

Egyúttal a világ első női régésze. Történész édesapja és szintén régész bátyja hatására választotta ezt a pályát. Felfedezte a Kárpát-medence legértékesebb neolitikus leleteit. Az 1876-os budapesti Nemzetközi Régészeti és Antropológiai Kongresszuson bemutatta és bizonyította a Kárpát-medencei őslakosság írásbeliségét az itt talált cserépdarabokon látható képrásos, ékírásos, vonalas és rovásírásos jelek segítségével. Vizsgálta a Nándori-barlang őstelepeit, ezért az első női barlangkutatóként is számon tartják. 1899-ben a kolozsvári egyetem díszdoktorává avatták külön királyi hozzájárulással.

19. Pécsi Eszter (1898-1975) hazánk első mérnöknője

Berlinben tanult a Technische Hochschule hallgatója volt, ám amikor 1919-ben a Budapesti Műegyetem megnyílt a nők előtt hazatért másik három nőtársával együtt, s itthon fejezte be egyetemi tanulmányait. Ők hárman az első női hallgatók a Budapesti Műegyetemen. 1920-ban kapta meg a diplomáját, ő az első magyar építész mérnöknő. Vezető tervező, statikus. Eredeti szerkezeti megoldások fűződnek a nevéhez, mint például a margitszigeti fedett uszoda, a Fiumei úti baleseti kórház terve. 1957-ben politikai okok miatt felmondtak neki, ekkor Bécsbe majd New-Yorkba költözött, statikusként folytatta munkáját. A toronyházak különleges alapozási módszeréért 1965-ben elnyerte „Az év legjobb statikusa” címet (Ozogány – Vojtek 2003).

20. Dienes Valéria (1879-1978) az első női professzor

Rendkívül széles érdeklődési körű, tehetséges, színes egyéniség volt. Tanítói oklevele után tanári diplomát szerzett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen 1905-ben filozófiából, matematikából és esztétikából doktorált, eközben zongora és zeneszerző tanszakra járt a Zeneakadémiára. Az első női professzor volt, 1913-ban választották meg 5:2 arányban. Férje Dienes Pál jeles matematikus, akivel közös matematikai publikációi voltak.

Előadásokat tartott, fordított, filozófiai munkái jelentek meg, a magyar filozófiai nyelv fejlesztéséért Baumgarten- díjban részesült. Nyitott volt a művészetek iránt, orkesztrikának nevezett táncművészeti iskolát alapított 1915-ben, számos mozdulatdrámát, misztérium- és mesejátékot készített. Hallatlanul aktív volt, csaknem nyolc évtizeden keresztül jelentek meg munkái, 99 éves korában hunyt el (Balogh – Palasik 2010).

21. A jelen kérdései

A XIX. század végén a nők előtt is megnyitott továbbtanulási lehetőség óriási előrelépést jelentett. A hölgyek kutatói pályán való elhelyezkedését kezdetben ugyan számos akadály nehezítette, ám a századforduló környékén született hölgyek a következő évtizedekben már ismertté váltak a világban, eredményeikkel gazdagították a magyar kutatók hírnevét. Vendl Mária például az első női geológus, az első magyar asszony, akinek tudományos munkái megjelentek az MTA közlönyeiben. Róna Erzsébet a radioaktív izotópok vizsgálatával, Telkes Mária a napenergia hasznosításáért végzett kutatásaival írta be nevét a tudomány történetébe. Péter Rózsa a magyar matematikátörténet legnagyobb női alakja stb. Jelenleg is több száz hölgy végez tudományos munkát, folytat kutatásokat. Az 1946. évi törvényt követően a XX. sz. második felében, főleg a végére jelentősen növekedett a felsőoktatásban résztvevő hölgyek száma. A tudományos élet élvonalába mégis kevesen jutnak, pedig sokan vállalkoznak a doktori fokozat megszerzésére is. A PhD és az MTA doktori cím között csökken erőteljesen a nők száma, pedig az oktatásban talán több a nő, mint a férfi. A hazai kutatóknak megközelítőleg egyharmada nő. Jelenleg is csekély a női professzorok, egyetemi vezetők aránya is. Női akademikusaink száma az összlétszámhoz viszonyítva minimális. Felvetődik a kérdés, miért? Érdekes lenne megvizsgálni, miért torpannak meg a nők? Mivel magyarázható, hogy a magasabb tudományos fokozat elérése többszörösen valószínűbb a férfiak esetében? A válasz nyilván sokrétű. Egy dolog biztosnak látszik, nem a tehetségben kell keresni az okokat.

22. Összegzés

A tanulmány írója e válogatással feleleveníteni, tudatosítani és megerősíteni kívánta a Kárpát-medencei magyar nők saját korukban tett elévülhetetlen érdemeit. Válogatásunk koránt sem teljes. A tabló az Árpád-kori Sarolt fejedelemasszonytól a XX. század eleji női tudósokig öleli fel a történelemformáló hölgyek sorát. A szerző törekedett arra, hogy a női sorsokban bekövetkezett változásokról az adott történelmi keretek között alkosson képet. Női életpályákon keresztül kereste a választ arra, hogy milyen előrelépés történt

a nők férfiakkal azonos megítélése tekintetében. Olyan hölgyeket mutatott be, akik a saját korukban és területükön az elsők voltak, példaként szolgálhattak nem csupán a hölgyek, de a nemzet számára is. Felvázolt néhány példát a kivételes tehetségű magyar női tudósok közül, akiknek kutatási eredményeik máig érvényesek, nem évültek el. E hölgyek történelmünkben az adott területen elsők és kiválóak voltak. Rövid munkánkban csupán arra törekedhettünk, hogy felidézve nagyasszonyaink és női tudósaink gondolatait, eredményeit, a szélesebb olvasóközönség figyelmébe ajánljuk őket. Ez feladata a jelen kor tanárainak, a szülőknél és a tudós embereknek egyaránt. Megérdemlik a hölgyek, hogy a nemzeti emlékezet megőrizze nevüket, s átadja az utódoknak.

Szent-Györgyi Albert gondolatait idézve: „A történelem az a tantárgy, amelynek a legnagyobb hatása volt értékrendszerünk kialakulására, hiszen milyen más alapra lehet a jövőt építeni, mint a múltra?” (Szent-Györgyi 1993 p. 356.)

Felhasznált irodalom

- Balogh Margit – Palasik Mária (2010): Nők a magyar tudományban, Napvilág Kiadó
- Czuczor Gergely - Fogarasi János (1862): A magyar nyelv szótára
- Dörnyei László – Kővágó Sarolta (1987): A magyar Történelem nagy alakjai 2. rész. Reflektor Kiadó
- Estók János – Szerencsés Károly (2007,2015): Híres nők a magyar történelemben, Kossuth Kiadó
- Fábr Anna (2001): Író nők vagy írónők? In: Rubicon Történelmi Magazin 2001/6. szám p.25-29.
- Hargittai Magdolna (2015): Nők a tudományban határok nélkül, Akadémiai Kiadó
- Kákossy (2001): Egyiptom királynői. In: Rubicon, 2001/6 pp.4-6.
- Kertész Erzsébet (2008): Vilma doktorasszony, Móra Kiadó
- Klaniczay Gábor (1998): A magyar szentek kultusza a középkorban. In: Rubicon Történelmi Magazin 1998/9-10. szám, pp. 15-22.
- Klaniczay Gábor (2015): Nők a középkorban. In: Rubicon Történelmi Magazin 2015/8. szám, p.10-21,
- Kurucz Rózsa (2004): A tehetséges, európai műveltségű Bezerédj Amália (1804-1837) öröksége. In: Neveléstörténet 2004. 3-4. szám, http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=30&rid=1&id=124 letöltve: 2017.02.01.
- Makk Ferenc (1992): A királyság első századai, Adams Kiadó
- Németh György (2001): A nők erényei Női szerepek az ókori Hellaszban. In: Rubicon 2001/6 pp. 7-10.

- Oborni Teréz (2008): Klasszikus fejedelemasszonyok. In: Rubicon Történelmi Magazin 2008/4.szám pp.70-79.
- Ozogány Ernő – Vojtek Katalin (2003): Magyar nagyasszonyok, LiliumAurum, Dunaszerdahely
- Szent-Györgyi Albert (1993): Gondolatok a nevelésről. In: Fizikai Szemle 1993/9, p.356.
- Takáts Sándor (1982): Régi magyar nagyasszonyok, Corvina Kiadó

Összefoglaló

„Gyerek vagy csak lány?” – talán még ma is elhangzik itthon ez a kérdés, amikor egy gyermek születik. A válasz történelmünk évszázadai során, de még a XX. században is nagy jelentőséggel bírt. Jeles királyok, fejedelmek, lovagok írták be nevüket tetteikkel történelmünkbe, s álltak követendő példaként ifjaink előtt. De hol voltak a nők? Róluk csak ritkán emlékeztek meg a krónikák, feljegyzések. Nem véletlen, hiszen ezer éven át más elvárások és más lehetőségek álltak a férfiak és a nők előtt.

Ám születtek nemes nagyasszonyok, elszánt fiatal hölgyek, tudós elmék, akik olyan cselekedeteket vittek véghez, amelyek példaértékűek és a férfiakéval egyenrangúak voltak. Azt tették a történelem sorsdöntő pillanataiban a kultúra, az oktatás érdekében, a különböző tudományterületeken, amiben hittek.

A tanulmány szerzője munkájában kísérletet tesz arra, hogy a Magyar Királyság ezer éve során kiemelkedő szerepet játszó hölgyek közül néhányat felidézzen, köztük kevésbé ismerteket is, s példájukon keresztül bemutassa azt a változást, amely a modern korig végig kísérte a Kárpát-medence asszonyainak életét és lehetőségeiket. A különböző korszakokból kiválasztott női szereplők ugyan más-más területen jeleskedtek, de valamennyien az ország, a magyarság érdekében cselekedtek.

Kulcsszavak: női szerepek, történelmünk nagyasszonyai, nők a magyar tudományos életben